

O‘ZBEK TARIXIY ROMANLARI VA JAHON TARIXIY ROMANCHILIGINING BADIY SINTEZI SIFATIDA.

*TerDPI O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri,
dotsent, Lobar Mardonova,
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
magistranti, Nargiza Jo‘rayeva*

Annotatsiya: Tasviriy san’atda Tarixiy janr jamiyat tarixidagi ijtimoiy siyosiy ahamiyatga ega bo‘lgan tarixiy voqealar va arboblarni tasvirlashga asoslanadi. Odatda o‘tmishni tasvirlaydigan Tarixiy janr, shuningdek, yaqin o‘tmishda ro‘y bergan va tarixiy ahamiyati zamondoshlar tomonidan tan olingan voqealarni aks ettirishni ham o‘z ichiga oladi; ko‘pincha maishiy janr, portret, manzara kabi boshqa janrlar bilan, ayniqsa, harbiy voqealarning tarixiy mazmunini yorituvchi batal janri bilan chatishib ketadi.

Kalit so‘zlar: kompozitsiya, zamondosh, lirik she‘r, portret, manzara, tarixiy shaxs obraz

Badiiy adabiyotning asosiy vazifalaridan biri tarixiy o‘tmishda sodir bo‘lgan voqealar, yaqin yoki olis o‘tmishda yashagan tarixiy shaxslarga bag‘ishlangan asarlar yaratishdir. Ilmiy tadqiqotlardan farqli o‘laroq, yozuvchi yoki shoir tarixiy mavzudagi asarda tarix haqiqatiga suyangan holda to‘qimadan ham samarali foydalanadi. Yozuvchi yoki shoir tarixiy shaxslar bilan birga shu shaxslar obrazini yorqin mujassamlantirish, tasvir etilayotgan davr manzarasini keng va atroflicha yoritish maqsadida to‘qima qahramonlar obrazini asarga olib kiradi. Tarixiy mavzuda asar yozuvchi muallifdan tasvir etilayotgan davr hayotini yoki tarixiy shaxsning hayoti va faoliyatini tarix hujjatlari (arxiv materiallari, xotiralar va h.k.) asosida o‘rganish, shu davrning tarixiy koloritini haqqoniy ifodalash, personajlar nutqida o‘sha davr kishilari tiliga xos xususiyatlarni aks ettirish talab etiladi.

Yozuvchi yoki shoirning tarixiy mavzuga murojaat etishdan maqsadi, kitobxonlarni tarixiy o‘tmishdagi muhim voqealar, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyati bilan tanishtirish, ularda o‘z xalqining tarixiy o‘tmishiga nisbatan hurmat tuyg‘usini uyg‘otish va shu yo‘l bilan ma‘rifatli avlodni tarbiyalash; zamondoshlarni tarixiy o‘tmish voqealaridan, tarixiy shaxslarning hayoti va faoliyatidagi ibratli tomonlardan saboq olishga undash; bugungi voqelikdagi ayrim noxush voqea va hodisalarga tarixiy o‘tmish voqealarini tasvirlash orqali munosabat bildirishdir.

Tarixiy o‘tmish mavzusi asosan nasrning roman, qissa va hikoya, dramaturgiyaning tragediya va drama, shuningdek, she‘riyatning doston, ballada, lirik she‘r kabi janrlarida yoritiladi. Jahon adabiyotida tarixiy o‘tmish mavzui

U. Shekspir va F.Shshierttt tragediyalari, V.Skott, J.Golsuorsi, L.N. Tolstoy va boshqa yozuvchilarning roman larida katta mahorat bilan yoritilgan.

Jahon adabiyotidagi tarixiy o‘tmish hayotidan olingan ayrim asarlar, A.Dyuma romanlari yoki A.S. Pushkinning «kichik tragediyalar»ida tarixiy haqiqatdan chekinish, hatto tarixiy haqiqatga zid hodisalarni tasvirlash hollari uchraydi. A.S.Pushkin «Motsart va Salyeri» asarida buyuk nemis kompozitorini Salyeri tomonidan zaharlangan, deb Motsartning o‘limi sababini mutlaqo noto‘g‘ri talqin qilgan. Bunday hollar jahon adabiyotida shu vaqtgacha yozuvchining badiiy niyati bilan bog‘liq holda izohlab kelinadi. Ammo Tarixiy janrning taraqqiy etishi bilan yozuvchi yoki shoirdan tarix haqiqatiga sodiqlik talab etila boshladi.

O‘zbek adabiyotida zamonaviy tarixiy asar birinchi marta Abdulla Qodiriy tomonidan yaratildi. Yozuvchining «O‘tgan kunlar» romani bilan o‘zbek adabiyotida tarixiy roman janri maydonga keldi. Oybek «Qutlug‘ qon» romanida Qodiriy boshlab bergan tarixiy roman an‘analarini rivojlantirdi va «Navoiy» romani bilan tarixiybiografik roman janriga tamal toshini qo‘ydi. Keyinchalik O.Yoqubov «Ulug‘bek xazinasini», XX.Krdirov «Yulduzli tunlar», Muhammad Ali «Sarbadorlar» romanlari bilan tarixiy roman janrini yangi bosqichga olib chiqdilar.

Dramaturgiyada tarixiy mavzuda asar yozish tajribasini Fitrat «Abulfayzxon» tragediyasi bilan boshlab berdi. Keyinchalik shu janrda Uyg‘un va Izzan Sultonning «Alisher Navoiy», Hamid Olimjonnt «Muqanna», Shayxzodaning «Jaloliddin Manguberdi» va «Mirzo Ulug‘bek», Abdulla Oripovning «Sohibqiron» singari tragediyalari vujudga keldi va bu asarlar tarixiy shaxs obrazini yaratishda dramaturgiyaning badiiy imkoniyatlari katta ekanini namoyish etdi. She‘riyatda esa turli davrlarda Rafik, Mo‘minning «Qapchig‘ay», Oybekning «Navoiy» va «Hamza», Sulton Jo‘raning «Bruno», Usmon Azimning «Xalil Sulton», Azim Suyunning «Sarbadorlar» singari dostonlari yaratilib, ular tarixiy mavzudagi dostonlarning badiiy tamoyillarini belgilab berdi.

Shoirlar tarixiy o‘tmish manzaralarini hayotiy voqealar va qahramonlar obrazi orqali tasvir etish bilan birga ko‘plab ertakdostonlar ham yaratdilar. Ammo ularni Tarixiy janrga kiritib bo‘lmaydi. Negaki, tarixiy mavzudagi har qanday asarda tarixiylik asosiy badiiy mezon bo‘lishi va yozuvchi o‘z asarida tarix haqiqatiga qat‘iy rioya qilishi lozim. Mas., Navoiyning «Saddi Iskandariy» dostonida Iskandar Zulkarnayn (Aleksandr Makedonskiy) obrazi mavjudligiga qaramay, uni tarixiy yoki tarixiybiografik asar, deb bo‘lmaydi.

Tasviriy san’atda Tarixiy janr jamiyat tarixidagi ijtimoiy siyosiy ahamiyatga ega bo‘lgan tarixiy voqealar va arboblarni tasvirlashga asoslanadi. Odatda o‘tmishni tasvirleydigan Tarixiy janr, shuningdek, yaqin o‘tmishda ro‘y bergan va tarixiy ahamiyati zamondoshlar tomonidan tan olingan voqealarni aks ettirishni ham o‘z ichiga oladi; ko‘pincha maishiy janr, portret, manzara kabi boshqa janrlar bilan,

ayniqsa, harbiy voqealarning tarixiy mazmunini yorituvchi batal janri bilan chatishib ketadi.

Tarixiy janr rivoji tarixiy nuqtai nazarlar, ijtimoiysiyosiy qarashlar taraqqiyoti bilan, yuksalish davrlari esa ijtimoiy qaramaqarshiliklar sharoiti, ijtimoiy harakatlar, millatlarning o'zligini anglashining o'sishi, san'atda ilg'or ijtimoiy g'oyalarni aks ettirilishi bilan bog'liq. Tarixiy janrda ko'pincha tarixiy kuchlarning dramatik to'qnashuvi, milliy ozodlik kurashlari, xalqqa tarixni harakatga keltiruvchi faol kuch sifatida qarash kabilar uzining badiiy ifodasini topadi. Tarixiy janr qadimdan — ibtidoiy jamoa davridan bo'lib o'tgan muhim voqealarni eslash, xotirlash va shu xotiralarni tasvirlash zaminida yuzaga kelgan. Old Osiyo, K.ad. Misr, O'rta Osiyo, Eron hududlarida harbiy yurishlar, podsho, harbiy qo'mondonlarning faoliyatini madh etuvchi ko'p jussali murakkab kompozitsiyali asarlar yuzaga kelgan; mamlakatlar ichki hayoti, tashqi aloqalar, elchilar qabuli va boshqa voqealar rassomlar va haykaltaroshlarning asarlarida o'z ifodasini topdi. Jumladan, Tuproqqal'a devoriy rasmlari va haykallari, Afrosiyob devoriy rasmlari va boshqa Yunonistonda muhim voqealar, tarixiy shaxsning qiyofalari afsonaviy obraz va kompozitsiyalarda ifodalandi. Qad. Rimda Tarixiy janr o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga ko'tarildi, asarlar o'zining o'ta realligi va tafsiloti bilan diqqatga sazovor, bu jihatlar, ayniqsa, relyefli kompozitsiyalarda namoyon bo'ldi. O'rta asrlarda diniy mavzulardagi asarlarda tarixiy voqealar ham tasvirlandi. Osiyo mamlakatlarida Tarixiy janrda salmokli asarlar yaratildi, bu ayniqsa, devoriy rasmlar va voqeaband relyeflarda ko'p uchraydi, miniatyura va monumental san'atda keng rivojlandi.

Uyg'onish davrida Tarixiy janr mustaqil janr sifatida shakllandi, 17—18-asrlarda yetakchi janr darajasiga ko'tarildi (D.Velaskes, P. Rubens va boshqalar), tarixiy portretlarga e'tibor kuchaydi (haykaltarosh J. Gudon, rassom J. Reynolde, J. David va boshqalar), 19-asrdan Tarixiy janrda insoniyat tarixida bo'lib o'tgan muhim voqealar, xalq boshiga tushgan og'ir musibatlar asarlarda o'z ifodasini topdi (F. Goyya, O.Delakrua va boshqalar). 19-asr 2yarmi Yevropa san'atida yaratilgan asarlarda romantik ruh kuchli bo'lsa, peredvijniklar asarlarida tanqidiy ruh yetakchi bo'ldi. 20-asr bo'sag'asida ramziy umumlashma asarlar yaratish, tarixiy portretlar ishlash keng yoyildi. 20-asr jahon madaniyatida mavjud bo'lgan turli oqim va yunalishlar Tarixiy janr asarlarida ham namoyon bo'ldi (P. Pikasso, A. Fujeron, O.Diks, G.Gros, R.Guttuzo, D.Rivera, D.Sikeyros va boshqalar).

Badiiy adabiyotda psixologik-ruhiy tasvirning o'rni benihoya kattadir. Yozma adabiyotda psixologik-ruhiy tasvir tushunchasi ostida adabiy qahramonlarning ruhiy olami, ichki dunyosi, orzu-o'ylari, kechinmalari, kayfiyatlari hamda intilishlarini yuksak badiiylik asosida tasvirlash san'ati yotadi. Uning mohiyatini esa, qahramon xarakteriga xos xislatlarning, ruhiy olamining qay holda, qay vaziyatda ochilishi belgilaydi. Yozma adabiyotda psixologik tasvir anchagina chuqur va ko'p qirralidir,

ya'ni unda, nafaqat ruhiy psixologik tasvir, balki ruhiy tahlil hukmronlik qilish darajasiga yetadi. Ruhiy tahlil kuchli bo'lgan adabiy-badiiy asarlarda har bir deta, xatti-harakat, epizod, har bir voqea u yoki bu qahramonning ichki-ruhiy olamini ochishga bo'ysundiriladi. Inson ruhiyati juda keng olam bo'lib, undagi hissiyot va tuyg'ular ham anglab bo'lmas darajada cheksizdir. Xuddi shu his-tuyg'ular insonda ikki xil shaklda o'z ifodasini topadi: birinchisi anglangan, ma'lum mantiqqa ega bo'lgan, tashqi dunyoga nisbatan o'zining qat'iy xulosa va yo'nalishiga ega bo'lgan tuyg'ular. Bu tuyg'u insonning jamiyatga, odamlarga, atrof-muhitga munosabati va bular haqidagi ma'lum tushunchaga ega bo'lgan qarashlarni ifoda etadi. Bularning hammasini ong sintez qilib beradi, ya'ni ong bevosita ishtirok etadi. Ikkinchisi, ong osti hislari, ongga qalqib chiqmagan, lekin inson ruhiyatida doimo mavjud bo'lgan, obyektiv olam bilan tinimsiz aloqaga kirishib turuvchi hislar. Bu kabi hislar inson ruhiyatining asosini tashkil etadi. Garchi biz biror ishni qilganda, gapirayotganimizda, o'zimizni tutishimiz, holatlarimiz bizga anglangan, ma'lum bo'lgan va xuddi biror mantiqqa bo'ysunganday bo'lib tuyulsa-da, ammo, shu hislarni yuzaga chiqaruvchi, shu tushunchalarga turtki beruvchi asosiy narsa-ong osti hislaridir. Inson ruhiyatida ongli faoliyat, ongli hislardan ko'ra anglanmagan hislar ko'lam jihatidan cheksizdir. Masalan, biz oldimizdan o'tib ketgan mushukni payqamay qolsak-da, ong osti hislari uni o'ziga qabul qiladi va ma'lum vaqtdan so'ng uni o'zi qabul qilgan ramzlar orqali tushimizga uzatadi. Shuning uchun ham tushimiz bizga hamisha g'ayritabiiy tuyuladi. Tushdagi voqea, hodisa, holat yoki obraz aynan ong osti hislarining tashqi dunyoni qabul qilish ramzlari bo'lib, odam ongli faoliyatdan to'xtagan, ya'ni uyqu paytida bu hislar inson miyasiga o'zi qabul qilgan ramzlarni tarqata boshlaydi. Har qanday adabiy-badiiy asar bilan o'quvchi tanishar ekan, uning oldida eng birinchi va asosiy vazifa-badiiy asarni tushunish masalasi ko'ndalang bo'ladi. Asarni tushunish uchun esa, o'quvchi uni o'qish asnosida muayyan qoidalar, qonuniyatlar asosida ish ko'rishi zarur bo'ladi. Bu qonuniyatlar asarga tegishli bo'lgan va u bilan bog'liq bo'lgan, tushunish masalasini osonlashtiruvchi bir qator omillardir. Bu omillardan biri, badiiy asarning ruhiyatiga kira olish, uning ruhiy olamini, qahramonlarning xarakterlari, ichki kechinmalari, o'y-xayollari, ruhiy dunyosini anglash, demakdir.

Badiiy asardagi har bir xarakter, xatti-harakatlar, detallar, voqealar rivoji, epizodlar orqali asar ruhiyati anglashiladi. Bu, nisbiy tushuncha. Chunki, badiiy asar ruhiyatini faqat yuqoridagi vositalar orqaligina tushunish mumkin, degan hukm noto'g'ri. Biroq, bu narsalar asarni to'laroq tushunishda vosita rolini o'ynaydi, xolos. Inson ruhiy borlig'i, uning o'y-kechinmlari, orzu-armonlari, maqsad-intilishlarini tasvirlash hamisha badiiy adabiyotning bosh mavzusi bo'lib kelgan. Tadrijiy takomillashib, rivojlanib kelayotgan o'zbek romani qiyofasi hamda nufuzi kechagidan tubdan tafovutlanadi. Yangilanayotgan badiiy tafakkur miqyoslari

yangicha talqinlarni idrok etishni taqozo etmoqda. Har bir davr badiiyat solnomasi mohiyatida millat orzulari aks ettiriladi.

Davr hodisalari, zamon o'zgarishlari inson qalbida aks-sado beradi. Ijtimoiymadaniy, siyosiy-adabiy kayfiyatlar oqimi qalbga yo'naladi, uning zarblariga ta'sir ko'rsatadi. Badiiy asar qalbning o'ta shaxsiy, shu barobarda o'ta ijtimoiy mahsuli bo'lganligi bois, zamonning o'zgarayotgani, tafakkurning yangilanayotgani unga ham o'z muhrini bosadi. Badiiy asar mana shunday o'zgarishlar, o'sishlar tasvir oynasi. Unda g'oya taraqqiyoti, inson ongi va ma'naviyati o'sish tarixi, ijobiy yangilik kasb etish jarayonini kuzatish mumkin. Shunga ko'ra bir davrda yaratilgan qahramon boshqa bir davrda yaratilgan qahramondan farq qiladi, bir ijodkor yaratgan xarakter o'zga ijodkor qayta tiklagan iroda yo'nalishidan tubdan tafovutlanadi. Biroq joriy qahramon tabiatida mushtarak jihatlar ham mavjudki, holat, eng avvalo, tarix falsafiy-badiiy tadqiqoti jarayonida yanada bo'rtibroq ko'zga tashlanadi. Har qanday badiiy asar ham aniq bir hayot haqiqatini ro'yobga chiqarish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurakhmanov F., Mamajonov S. Uzbek language and literature. - T.; 2003.
2. Azamkhujaev S. Autonomy of Turkestan. - T.; 2003.
3. Jadidism: struggle for reform, renewal, independence and development. A periodic collection. - T.; 1999.
4. Zhavkharova R. The literary heritage of Sidkii Khondailiki. Abstract.-T.; 1998.
5. Mardonova Lobar Umaraliyevna, & Axmedova Dilbar Abdugarimovna. (2023). Ta'lim jarayonida o'z - o'zini boshqarish va o'z ustida ishlash, shaxsiy pedagogik tajriba to'plash tizimi. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(2), 154–162.
6. Mardonova Lobar Umaraliyevna, & Xonimova Maryam. (2024). BUYUK ZAMONDOSHLAR, MANGU YASHAGAY. *PEDAGOGS*, 57(1), 132–138.
7. Shaxnoza Majidova. (2021). HISTORY OF THE STUDY OF HYDRONYMS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 676–680.
8. 10. Najibullo Sayfullayev. (2023). TERMS ARE AN INDIVIDUABLE WEALTH OF OUR LANGUAGE. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(10), 168–170.
9. Avriddinov Jobir Musulmon o'g'li, & Shonazarova Madinabonu Xamrobek qizi. (2024). RO'DAKIYNING SHE'RIYATI VA TILI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR. *PEDAGOGS*, 57(1), 143–146.
10. Sahkiba Saidmuradova, & To'lqinova Madina. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. *PEDAGOGS*, 57(1), 147–152.
11. Parda Alimov. (2023). Muhammad Yusuf ijodida Vatan, ona, muhabbat mavzularining badiiy talqini. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(1), 63–75.

- 12.Zebiniso, T. (2022). SIFAT SO‘Z TURKUMINING USLUBIY XUSUSIYATLARI. Scientific Impulse, 1(4), 34–37.
- 13.Qurbonova Gavhar Xurramovna, & Avazova Dilfuza. (2024). ABDULLA ORIPOV SHE‘RIYATIDA O‘XSHATISHLAR. PEDAGOGS, 57(1), 158–160.
- 14.Nigora Jo‘ranazarova Qurbonboy qizi, & Qahhorova Dinora Shuhrat qizi. (2024). XUDOYBERDI TO‘XTABOYEV ASARLARIDA O‘XSHATISH VA METAFORANING KONTEKSLARDAGI O‘RNI. PEDAGOGS, 57(1), 161–167.
- 15.Nodira Hamidova. (2024). G‘AFUR G‘ULOM HIKOYALARIDA SO‘Z IJODKORLIGINING LISONIY-KOGNITIV TAHLILI. PEDAGOGS, 57(1), 139–142.